

LÁÀNGBÀSÀ

(Jona Ise Akada ni Ede Yoruba)

ISSN 0794 - 3881

University of Lagos

Nónbà 18

Odún 2013/2014

Láàńgbàsà

© Copyright: The authors and the Department of Linguistics,
African & Asian Studies, University of Lagos, Akoka – Yaba,
Lagos, Nigeria **2013/2014**

All right reserved.

ISSN: 0794 -3881

For: *The Department of Linguistics, African & Asian Studies
University of Lagos Akoka – Yaba, Lagos, Nigeria.*

*Printed in Nigeria by
JOYTAL PRINTING PRESS
08034237746*

Láàńgbàsà

Olóòtú Dèjì Médùbí

Ìsòńgbè Olóòtú Òmòwé Oládiípò Ajíbóyè

Olúdámòrán Ìgbimò Olóòtú:

Òjògbón Gbóyéga ÀLÀBÁ
Òjògbón Dòtun OGÚNDÈJÌ
Òjògbón Yémisí ADÉBỌWÁLÉ
Òjògbón Michael ABÍỌDÚN
Òmòwé Dúrótoyé ADÉLÉKÈ
Ògbèni Diméji AJÍKÒBÌ
Òmòwé Ayò YUSUFF
Òmòwé Délé ORÍMÓOGÚNJÈ
Òmòwé Léré ADÉYEMÍ

Ètè ifiwàwèdà nínú iwé-eré-onítàn *Orí Mèkúnnù* àti ètò iṣẹ̀jọba *Orílẹ̀-èdè Nàìjíríà*.

Folúkè Bọlánlé Adékeyè.

Department of Linguistics & Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
adekeye.bf@nilorin.edu.ng
08035887109

àti

Hezekiah Olúfẹmi Adéọsun

Department of Linguistics & Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
hezekiahadeosun@yahoo.com
08033455897

Àsamọ.

Ìṣòrò tí ó kojú àwùjọ, pàápàá àwọn mèkúnnù, nipa iwà ibàjẹ àti iwà irènijẹ-rẹnipa nígbà mìíràn nínú ètò iṣẹ̀lú ilẹ̀ Nàìjíríà àti ọpọ̀ ilẹ̀ adúláwò mìíràn gẹgẹ́ bí ó ẹ̀ jẹyọ nínú iwé eré-onítàn, *Orí Mèkúnnù* ni ó jẹ iṣẹ̀ yìi lógún. Àwọn iwà àtọ̀ àti tí “bàbá ta ni yóó mú mi” tí àwọn onípò àti olórí n hù sí mèkúnnù jẹ ohun tí ó ba ònkòwé yìi nínú jẹ tí ó sì mú un lókàn gidigidi. Tìrì tó tẹ̀lẹ̀ èrò Mǎàsì ni a Ẹ̀múlò nínú iṣẹ̀ yìi. A ẹ̀ Ẹ̀múlò tìrì yìi nìtòrì ó jẹ tìrì tí ó ẹ̀ Ẹ̀fihàn àwọn ẹ̀lẹgbẹ̀jẹgbẹ̀ inú àwùjọ kan, ètò iṣẹ̀lú, ọrọ̀-ajé àti ibàra-ẹ̀ni-gbẹ̀-pò àwọn ènìyàn àwùjọ bẹ̀ látàrí àtíwá ọ̀nà àbáyọ̀ sí ìṣòrò wọn. Díẹ̀ nínú àbájáde iwádìi yìi ni pé ọ̀ṣẹ̀ré/ẹ̀dà itàn kòòkan nínú iwé-eré-onítàn tí a yèwò yìi dúró fún orísii ènìyàn àwùjọ nínú iṣẹ̀lú Yorùbá àti Nàìjíríà lápapò. Lára irúfẹ̀ ènìyàn bẹ̀ ni Adékànmí tí ó mọ̀ pé àwọn ará ilú ọ̀ fẹ̀ ọ̀un Ẹ̀gbọ̀n tí ó pín ríba fún mẹ̀ta nínú àwọn aṣọbajẹ́ kí ó lè dé orí oyè ní túlàasì. Ó dé orí oyè lótiitọ̀ Ẹ̀gbọ̀n kò pẹ̀ níbẹ̀ tí ó fí kú ikú ẹ̀sín. Irú àwọn aṣípa-ṣẹ̀lú bi Adékànmí kún àárín àwọn olóṣẹ̀lú wá

lónù tí wòn ọ̀ jẹ́ kí ará ilú yan ẹ̀ni tí ọ̀kan wòn fẹ̀ sípò, bẹ̀ bí wòn dẹ̀bẹ̀ tán, inira ni wòn n kó bá mèkúnnù. Irú àwọn ènìyàn bá yìi ni kò jẹ́ kí orílẹ̀-èdè Nàìjíríà dàgbà ju bí ó ẹ̀ wà yìi. Bí tolórí-tẹ̀lẹ̀mù àwùjọ bá ní ẹ̀rí ọ̀kàn rere tí wòn sì n bọ̀wọ̀ fún ọ̀fin iyannisípò àti idìbò, irú àwọn ènìyàn wonyí kò ní rí ọ̀nà lọ̀ mọ̀ nínú ètò iṣẹ̀lú àwùjọ. Nípa bá yìi, a ó mǎa ní àwọn olórí tí ó dára gẹgẹ́ bí aṣíwájú nínú iṣẹ̀lú. Ìjìyà tí ó nípon yẹ́ kí ó tún wà fún àwọn tí ó bá rú ọ̀fin iyannisípò àti tí idìbò nínú ọ̀fin orílẹ̀-èdè wa kí ó lè jẹ́ kí àwọn aṣẹbi nínú iṣẹ̀lú bẹ̀rù.

1.0. Ifáàrà.

Ipa pàtàkì tí kò ẹ̀ ẹ̀ fówò rǎ sẹ̀yìn ni lítírẹ̀ṣò ní lórí ètò iṣẹ̀lú orílẹ̀-èdè gbogbo. Èyí kò yǎ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà sẹ̀yìn. Àwọn onímò lítírẹ̀ṣò (akẹ̀kòò, olùkò àti ònkòwé) pàápàá ti fúnra wòn jí gírì sí ojúṣe pàtàkì yìi. Lára àwọn onímò bẹ̀ ni Ìṣòlá (1981, 1991), Adédèjì (1983), Ògúndèjì (1996), Aróhunmòlǎṣe (1997), Adésànyà (2002). Ìṣòlá (1981) ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò ifẹ̀hónú hàn àwọn ọ̀ṣiṣẹ̀ láti gba ará wòn sílẹ̀ nínú àjàgà imúnisin Onímògún nínú iwé eré-onítàn *Rèrè Rún* tí Òládèjò Òkédijí kò. BAKAN nǎa ni Ìṣòlá (1991) fí tìrì Mǎàsì ẹ̀ itupalẹ̀ iwé eré-onítàn *Baṣórun Gǎa* tí Adébáyò Fálétí kò. Adédèjì (1983) ní tirẹ̀ gbà pé eré-onítàn tó bá jẹ́ afẹ̀hónúhàn gbòdò lè ru ọ̀kàn àwọn tí à n jẹ́ gǎba lẹ̀ sókè láti lẹ̀ gbà ara wòn sílẹ̀ nínú àjàgà. Ògúndèjì (1996) ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò eré-onítàn *Ayé Yẹ Wòn Tán*, ó Ẹ̀láyé pé iwé eré-onítàn nǎa dá lẹ̀ ètò ọ̀rò-ajé àti àwọn ìṣòrò mìíràn lǎwùjò. Ògúndèjì wá sǎ pé àwọn ìṣòrò àwùjọ yìi ló mǎa n bí ifẹ̀hónúhàn, tí ifẹ̀hónúhàn yóò sí fa àyòrisí sí ìṣòrò àwùjọ. Ní èrò Aróhunmòlǎṣe (1997), ó gbà pé gbogbo ohun èlò àmúṣagbára nínú ètò iṣẹ̀lú olókòwò aládaánlǎ yóò Ẹ̀bú lulẹ̀, tí àwọn mèkúnnù lǎwùjọ yóò di alágbára bí ètò ọ̀rò-ajé àwùjọ bá jẹ́ alájǎni. Adésànyà (2002) Ẹ̀gbéyèwò ọ̀nà tí àwọn ònkòwé n gbà fí èdè ìjǎjǎgbára sí ẹ̀nu

àwòn èdà-itàn nínú àwòn àṣàyàn iwé eré-onítàn kan. Gègè bí àkíyèsí wá, tí tí di àkókò yíí, kò tíí sí itúpálê kankan lórí iwé eré-onítàn, *Orí Mèkúnnù*, tí a fí tíòrì tó tǐlê èrò Máàsi ṣe itúpálê rê, èyí nì àláfó tí iṣẹ́ iwádií yíí n gbìyànjú láti dí. Nínú itúpálê yíí, a lo tíòrì tó tǐlê èrò Karl Marx láti ṣe àyêwò iwé-eré-onítàn *Orí Mèkúnnù* tí Káyôdé Fánìlôlá kò jade ní òdún 1991.

1.1 Tíòrì Karl Marx ní sòkí. Tíòrì tí a fí sàtègùn fún iṣẹ́ yíí nì tíòrì tó tǐlê èrò Máàsi (Marxist theory). Láti nnkan bí ogún sèntíúrí (20th century) nì tíòrì yíí tí gbilê lówùjò akadà. Olúdásílê tíòrì yíí nì Karl Marx, ènì tí àwòn abẹ̀nugan tíòrì náà n fí orúkò rê pé é (Adéṣun, 2005, o.i.38). Ohun tí ó jẹ́ Karl Marx àti òrè rê Engels lógún nì ètò iṣẹ̀lú, iṣúná owó àti òrò-ajé àwùjò rê nígbà náà. Ṣùgbòn lèhìn Marx nì àwòn òmòlèhìn rê bíi, Goldman àti Tiotelit ṣṣṣe gbé àbá Marx wò gègè bí èyí tí a lè fí ṣe àtúpálê lítiréṣò (Kèhìndé, 1998, o.i.8).

Tíòrì Máàsi jẹ́ mǒ ijinlê èrò nípa itàn irírí èdà àti ilànà iṣẹ̀lú. Ídì tí a ṣe n fí tíòrì yíí ṣe itúpálê iṣẹ́ lítiréṣò nì pé àwùjò òmòniyàn nì iṣẹ̀lú wà àti irírí wòn, bẹ́e sì nì irírí òmòniyàn ló n jeyò nínú lítiréṣò. Èyí ló ṣe rǒrùn láti máa fí tíòrì èrò Máàsi ṣe itúpálê iṣe-òná lítiréṣò. Àwòn agbàtẹ̀rù tíòrì Máàsi gbà pé ètò àti ihun àwùjò nì lítiréṣò. Àwòn ètò àti ihun àwùjò yòókù nì iṣẹ̀lú, òfin, èsìn, ètò òrò-ajé, imò ijinlê èrò, imọ, iwà àti iṣe-òná. Bí àwòn wònyí ṣe ṣe pàtàkì lówùjò náà nì lítiréṣò ṣe pàtàkì (Adéṣun, 2005, o.i.39).

Adéyemí (2001, o.i.159) fí yé nì pé nínú tíòrì Máàsi, ikólura agbára láàárín àwòn ẹgbẹ́ àwùjò; ẹgbẹ́ olówó, kòlà-kòṣagbe àti àwòn mèkúnnù nì kò jáyè ó tòrò wà. Òpẹ̀fẹ̀yítimí (1997, o.i. 48) nì tíòrì Máàsi n tẹ̀pẹ̀lẹ́ mǒ òn pé ọwọ́ àwòn èdà kan ló nì àṣe lówọ́ lówùjò, tí wòn sì fí n jẹ́ gàba lórí àwòn ọwọ́ èdà tó kù. Ìgbàlẹ́ nípa òrò-ajé àti iṣẹ̀lú múmú láyà tíòrì Máàsi. Bẹ́e sì nì àìdògba ní àwùjò nì ó jẹ́ tíòrì yíí lógún, tí ó sì fẹ́ kí

àyípadà wà. Dolbeare (1976, o.i. 193) sǒ pé èrò Karl Marx àti àwòn ẹ̀lẹ̀gbẹ́ rê nì pé tí a bá n fẹ́ kí àwùjò yípadà kúrò nínú ètò òrò-ajé 'emí jù ọ, iwọ́ jù mí', kí àwòn mèkúnnù sì gba ara wòn lówó amúnisin, a gbòdò rí àkójòpò àwòn èniyàn kan bí ó tí wù kí wòn kéré ní iye tó láti jà fún irú àyípadà bẹ́e. Abrahamson (1990) nínú Adéṣun (2005, o.i. 41) tilẹ́ pe àkíyèsí wá pé níwòn ìgbà tó bá jẹ́ pé òwó àwòn èdà kan nì agbára ipèsè ohun iní wà, iṣẹ̀gàba yóò wà. Ó nì kí á jẹ́ kí orisun iṣẹ̀gàba yíí tètè hàn sí wá. Kí á má rí i bí àyànmò, kí á sì má wò ó mọ́ ẹ̀sìn tàbí sáyẹ̀nsì gègè bí òná àbáyò. Nígbà tí a bá tí rí orisun iṣẹ̀gàbalẹ́, ohun tí ó kàn nì gbígbé ìgbésẹ́. Tíòrì Máàsi tí a yàn láàyò yíí nì yóò ṣàwàrí tífún-tèdò ètè ifiwàwèdà àti òná tí àwòn alágbára n gbà jẹ́ gàba lórí àwòn mèkúnnù nínú eré-onítàn *Orí Mèkúnnù*.

1.2. Àwùjò tí ó bí *Orí Mèkúnnù*. Onírúurú àti oníwà-iwà èniyàn nì ó wà ní àwùjò òmòniyàn tí kò yọ́ àwùjò Yorùbá tí ó bí iwé tí a n yèwò nínú iṣe yíí sílẹ́. Ó fẹ́rè má sì í èniyàn méjì tí ó papò. Bí a bá tún wo àwùjò, a ó rí i pé ipele kan náà kò nì gbogbo èniyàn inú rê wà. Àwòn dié péréte ló wà lókè tí òwò wòn tẹ̀nu tí ẹ̀nu wòn sì tókè. Àwòn dié yíí nì wòn n jẹ́ gàba tí wòn sì n pàṣe lórí àwòn ọgọ́rọ́ tí ó wà nísàlẹ́ nítorí agbára owó àti ipò wà lówọ́ wòn. Nínú iwé *Orí Mèkúnnù* tí a n wò yíí, a rí òba Adékànnbí àti méjì nínú àwòn olóyè, Lísà àti Àró tí wòn túnwà nínú àwòn ìgbimò afòbajẹ́ tí wòn wà ní ipò òkè àti àṣe. Orísíí àwòn èniyàn miiran tí ó tún wà ní àwùjò nì Kí-ló-fa-meṣi, dẹ̀rẹ̀bà kábíyèsí. Irú àwòn yíí tí ta ẹ̀rí ọkan wòn nítorí owó, kò sí iṣe ibi tí wòn ò lè ṣe. Iyẹn náà nì ó bá irú wòn débi irú iṣe bẹ́e. A tún rí àwòn orísíí èniyàn miiran bí i Aríjẹ, iyálóde àti Jagun. Àwòn yíí jẹ́ olóòótọ́ tí wòn ò fẹ́ iyanjẹ. Wòn ò lówó tó bẹ́e, ṣùgbòn wòn ò ṣagbe. Wòn fẹ́ràn mèkúnnù ṣùgbòn ó nì ibi tí ẹ̀nu wòn tólẹ́ mọ́ nítorí pé wòn ò kúkú lówó tí ó lè gbé wòn depò àṣe. Irú àwòn yíí náà pọ́ dié nínú àwùjò. Ìgbà miiran iya máa n jẹ́ wòn gbé. Òmíràn lára

wòn a tilê máa kú láitojọ nítorí òtító tí wòn gbàgbò tí wòn sì dúró lé lórí. Ìsòwò mífàràn irú èniyàn tí ó wà nínú àwùjò tí ó bí *Orí Mèkúnnù* ni àwòn ọgọṣọ tí ònkòwé pè ní ará-ilú nínú iṣẹ rẹ. Àwòn wònyí jẹ àwòn tí ọwọ wòn ò tẹnu. Kò sí iye owó tí ó kéré lójú wòn nítorí ọ̀sì àti iṣẹ tí dá aṣọ iya wọ wòn lórùn. Báyii ni onírúurú èniyàn tí ó wà ní àwùjò tí ó bí *Orí Mèkúnnù* láàárín ọ̀dún 1979 títí di 1993. Bí a bá wo àwùjò ònkòwé bakan náà, a ó rí i pé ìsòrí ìsòrí ni àwòn èniyàn ibê wà. A rí àwòn olòṣèlú, àwòn olówó, lóbalóba, àwòn afòbajẹ. Ìṣèlú àwòn mèkúnnù, àwòn kola-kò yagbe tí wòn lówò nínú iṣẹjọba orílẹ̀-èdè Nàìjíríà, irúfẹ àwòn yí la fẹ̀ wò nínú eré yí.

1.3. 'Ọba Adékànnbí' nínú àwùjọ. Adékànnbí jẹ ọkan lára àwòn ọmọyè méjì tí ó lẹṣọ sí oyè ọba ilú Tikàlójù lẹyin ikú ọba Adérójú Ọ̀dúndún. Ọmọyè kejì ni Oyèékàn. Gẹgẹ bí iṣẹ àti imò sáyẹnsì Yorùbá, àwòn afòbajẹ ẹ àyẹwò lẹṣọ ifá tí Fádèyí dá fún wòn láti yàn ọba tuntun tí yóó mú iròrùn àti itura bá mèkúnnù. Ohùn èniyàn náà ni ohùn Ọlórùn. Ohun àwòn èniyàn Ilú Tikàlójù náà ni ohun ifá. Oyèékàn tí ifá mú náà ni àwòn ará ilú fẹ, ṣùgbòn Oyèékàn kò dé orí oyè bẹ̀ ni ifẹ àwòn ará kò di mímúṣẹ.

Bí a bá fí iṣẹlẹ̀ yí wé ohun tí ó ṣẹlẹ̀ ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ní àárín ọ̀dún 1993 sí ọ̀dún 1998, a ó rí pé ó jò gáte, kò jò gáte ni ọṣọ náà rí. Ní ọ̀dún 1993 ni àwòn ọ̀mọ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà jáde lẹṣọlẹṣọ láti yan ààrẹ tuntun tí yóó máa darí wòn nínú itura. Ọgọṣọ ọ̀mọ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà fí ibò tí kò ní kọnú-n-kọṣọ yàn Olóyè M.K.O. Abíọlá gẹgẹ bí ààrẹ wòn tuntun. Gẹgẹ bí ó tí ṣẹlẹ̀ nígbà náà tí Ọgágun Ibrahim Bábàngídá fí ipò àti agbára rẹ pèlú àtilẹyin àwòn arije-ni-madàrú kan yí ibò náà dànù bí omi iṣanwo kí ó (Bábàngídá) má ba à kúrò nípò olórí orílẹ̀-èdè. Báyii ni ònkòwé ẹ fihàn nínú *Orí Mèkúnnù* tí Adékànnbí fí ipò àti owó yí ohùn àwòn ará ilú àti tí ifá pò. Ó fún Fádèyí ní èbùn bí ẹni yẹn kò tilẹ̀ gbà bí ọ̀pòlòpò olùdije sí

ipò ààrẹ tí pín owó fún àwòn ará ilú sáájú ibò tí a n wí yí ṣùgbòn ẹni tí ará ilú n fẹ̀ náà ni ó wólé.

Adékànnbí kò dákẹ̀ síbẹ̀, kí ó gbà fún Èlèdàá rẹ. Ó tẹ síwájú. Ó gbé èbùn ọ̀kọ ayòkèlẹ̀ pijó kòòkan àti sòwé-dowó ẹgbèrún mēwāā-mēwāā fún ọ̀kòòkan àwòn afòbajẹ tí wòn jẹ jẹgúdú-jerà; iyeñ Àrò, Lísà àti Ọdòfin. Àwòn wònyí kò sì jẹ kí ifẹ̀ àwòn ará ilú di mímúṣẹ. Èyí kò tán síbẹ̀, bí àwòn ikà tí ó wà nípò agbára ní àkókò náà ẹ wá èwòn fún Olóyè Abíọlá náà ni Adékànnbí àti àwòn ọ̀bàyẹjẹ tí ó kó mọra ẹ wá ẹwòn fún Oyèékàn tí ó yẹ kí ó joyẹ. Wòn pa olóyè Jagun, wòn sì gbé ọ̀kú rẹ sí èyinkulẹ̀ Oyèékàn láti bá a wá ikú tàbí èwòn. Orí ló kó Oyèékàn yó tí kò fí sẹwònn-kú-sẹwònn bí i tí Olóyè Abíọlá. Irú iwà ikà àìṣòdodo àti jìbìtì báyii wòpò nínú ètò iṣèlú Nàìjíríà lásikò tí Fànílólá kò iwé yí. Òtító dọ́jà, ó kùtá, owó lówò ni à n ra èké ni ọ̀rò iṣèlú àkókò náà. Èyí pàápàá farahàn nínú èsì olóyè Ọ̀dòfin nígbà tí iyálóde dábàá pé kí àwòn afòbajẹ ẹ àyẹwò lówò ifá kí wòn tó yan ọ̀mọyè. Ọ̀dòfin dàhùn pé:

Ta ni kí a wá ranṣẹ̀ sí nínú àwòn babaláwo wònyí?

Ìdí tí ominú eléyí fí n kò mí ni pé ọ̀pòlòpò àwòn

babaláwo ọ̀de ọ̀nì ló tí di babaláwo Ndóji. Owó tí

ba ayé ọ̀pòlòpò nínú wòn jẹ.... (o. i: 5).

Bí ètò ọ̀rò-ajẹ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ẹ rí láti igbà náà títí di ọ̀nì ní ó fà á tí èyí fí rí bẹ̀. Iwà búburú, iṣọ, èké, kí a fí dúdú pe funfun ló kún àwùjò. Gbogbo rẹ ọ̀nà láti rówó ni. Èrí ọkan kú tán poo nítorí owó. Babaláwo gan-an kò sòótò mọ. Ohun tí owó sọ ló kù, kí i ẹ ọ̀tító tí ifá wí mọ. Olóyè Abíọlá tí ó nífẹ̀ mèkúnnù tí ó sì pinnu láti fò ilú mọ kí ó sì gba mèkúnnù lówò àwòn ọ̀dóró, afèrín-pòmò-lẹ̀kún, wòn ò jẹ kí ó dépò ọ̀hún bí ó ẹ rí fún Oyèékàn.

Lëyìn afeṛín-pọmọ-lẹkún, Bàbángídá, ni Abacha gorí oyè ijöba orílê-èdè Nàìjíríà. Abacha ní tírẹ bí Adékànnbí pèlú jẹ ikà, òdóró, aṣekúpani àti òtá mēkúnnù dípò aṣiṣà-ṣèlú. Àtolówó àti mēkúnnù ni Abacha fi ilú sù, kódà ó fi ayé sù terú-tömö. Bí egbin tí í gbin tírẹ ní àgbin sínú nínú igbó bēē ni òmò èniyàn nàà n gbin nígboro. Èkùn nàà n kùn ní aginjù, òmò Nàìjíríà pèlú n kùn nínú yàrá rē. Ilú gbóná ju ajere ló. Àti ilé epo àti búkà oúnjẹ ni Abacha da àwòn òtẹlẹmúyě sí tí n kó òmò Nàìjíríà sēwòn pé wòn wúkò tako òun. Bí òmò orílê-èdè yíi gùfẹ tí ó pariwo sókè, ó gùfẹ tako olórí ijöba ni. Gbogbo èwòn ló kún fófó fún aláìṣẹ. Òmò Nàìjíríà wá n gbé ilé bàbà wòn bí ẹrú lóko irèkè òyìnbó lójòsí kí Òlörün tó rán ogun èyìn sí òtá òmò orílê-èdè yíi. Òba òkè mú ikú tò abá-ni-wákú ló sí iyẹwù rē láimúdà, láimú ibon. Lójijì, lóru mojú nàà ni idè inira já fún terú-tömö lórílê-èdè yíi.

1.4. Àwòn Afobajẹ ní Ètò Ìṣẹjọba. Àwòn olóyè ilú ni igbimò afobajẹ. Oríṣíi èniyàn mēta ló wà nínú wòn bí ó tí wà lówùjò. Àwòn ọwọ kìn-ín-ní jẹ àwòn olódótò tí kii lu jìbìtì, tí kii sì gba àbètélè. Òtítò ni wòn dúró lé. Òwò kejì ni tí àwòn wònbílíkí-wòbià, aríjẹ ní bí idàrú, aláìní-èrì ọkan, apọmọ-lẹkún-jayé. Ohunkóhun ni àwòn yíi lè ẹ látí lówó. Owó ni Òlörün tiwòn. Ọwọ kẹta ni àwòn kò-ṣeku-kò-ṣeyẹ. Èni-mo-rí-mo-bá-lọ ni wòn. Kò sí ihà tí wòn ò lè bá ẹ nínú ọwọ méjèjì àkọkọ tí a ṣàláyé. Wòn ní ẹrì ọkan rere ṣùgbòn wòn máa n tètè yí ọkan padà látí ẹ rere tàbí búburú. Èyí dá lórí irú èniyàn tí wòn bá bá padé, bóyá ẹni búburú tàbí rere. Irú èniyàn bá yíi ni olóyè Òdòfin. Òdòfin ni ọkan látí ẹ rere. Ó ní ọkan látí tẹ sí ibi tí ará ilú tẹ sí, àti látí tí ẹni tí ifá bá yàn lëyìn. Ó sọ fún Lísà pé: ,Wò ó Lísà, kò sí torí nnkan kan. A gbòdò sòra gidigidi nípa òrò yíi o, nítorí ojù àwòn ará ilú wà lára wá o' (o.i:31). Ó tún sọ fún un pèlú pé: ,sé iyẹn ni o ẹ fẹ bà mí lórúkò jẹ tí o fi lọ gbà àbètélè pèlú orúkò mí lèhìn láìsò

fún mí tẹlè?' (o.i:32). Bí ó bá jẹ pé iyálóde tàbí Jagun ni Òdòfin kọ rí dípò Lísà, òun nàà ò bá dúró ní dípò òtítò bí í tiwòn.

Àwòn afobajẹ nínú *Ori Mēkúnnù* dúró fún àwòn baba isalé (godfather) nínú ẹgbẹ òṣèlú kọọkan. Ohun tí àwòn wọnyí yóó jẹ ni wòn n lépa. Èrì ọkan wòn kò jẹ nnkan kan bí wòn bá tí rí owó. Èni tí yóó ẹ mēkúnnù loore tí ó sì ní àwòn ètò tí yóó mú ará tu mēkúnnù kò kàn wòn. Irú àwòn yíi kí í dúró lëyìn ẹni tí yóó fọ ilú mọ nítorí owó àti ọkan wòn kò mọ. Wòn mó pé bí ẹni tí yóó fọ ilú mọ bá dèpò, àwòn nàà yóó fi ará gbá nínú irú àfòmò bēē. Wòn máa n jẹ ẹni tí ó tí fi ònà èrú kó òrò jò tí wòn kó fẹ padàrú irú òrò bēē. Ìdì nìyí tí wòn kii fi í tí olúdije tí ó ní ifẹ mēkúnnù lëyìn. Ònkòwé fi irú àwòn wọnyí hàn nínú olóyè Àró, Lísà àti Òdòfin, ó sì fi igbèyìn wòn ẹ ikilọ fún aráyé nítorí bí ó pẹ, bí ó yá orí mēkúnnù yóó já fún wòn, igbèyìn wòn kò sì ní dára.

Ònkòwé fihàn nínú iwà àwòn afobajẹ pé òtítò ni òwe Yorùbá pé èniyàn búburú pọ bí igbẹ, ṣùgbòn ẹni rere wòn ju ojù lọ. Àwòn méjì, iyálóde àti Jagun ló wà ní ihà òtítò tí wòn sì dúró tí òtítò de òpin bí ó tilẹ nira. Àwòn ẹni búburú jẹ mēta nínú àwòn afobajẹ márùn-ún. Ní igbèyìn, wòn pa Jagun látí fihàn pé bí èniyàn sọ òtítò, kò ní kí ó máa kú, bí èniyàn ẹ búburú nàà, yóó padà kú ní bí ó tí wù kí ó lówó àti ipò tó. Àwáyé è kú ò sí ṣùgbòn ikú ẹsín ni irú wòn máa n kú bí ó tí rí fún Adékànnbí. Ikú Adékànnbí sàan ju wèrè tí olóyè Lísà yà nítorí pé ikú yá ju ẹsín. Ọpọlọpọ igbà ni wèrè kii kú bọrọ. Wòn á ẹsín pẹ pẹ pẹ. Wòn a ba orúkọ ẹbí àti ọrẹ wòn jẹ, wòn a sì jẹ orisun ibànújẹ àti ẹgán fún àwòn ojúlùmò wòn gbogbo. Ilú ògìdìgbó gbà á ni Fánìlọlá fi iwé yíi, *Ori Mēkúnnù* ẹ fún àwòn olóṣèlú àwùjọ. Òṣiṣẹ-feyintì nínú iṣẹ ọlópàá ni olóyè Àró. Lísà jẹ onísòwò pàtàkì. Òdòfin nàà jẹ ọkan nínú àwòn gbajúmò àti olówó ilú. Àwòn mètèeta ni wòn tí kó owó idàgbàsókè ilú jẹ rí. Ìdì nìyí tí Òdòfin fi sọ fún Lísà pé bí

Oyèékàn bá jòba, gbogbo àwòn olówó ilú ni àwòn ru igi oyin. Èyí fihàn pé kì í ɛ ebi ló lé wòn débi iwà àìṣòdodo tí wòn n hù bí kò ɛ ojú kòkòrò àti àiníteṣẹlọrùn. Òdôfin fèḗ bèèrè owó àbẹteṣẹ tí Lísà gbà fún-un lọwọ ọ Lísà, ó pè owó ní, Adéyanjú'. Irú àwọn wònyí máa n gbàgbọ pé owó ni idáhùn sí ohun gbogbo. Bí wòn bá ti lówó lọwọ, àbùṣe bùṣe. Fánilólá fí wèrè tí Lísà yá, ikú Adékànnbí àti ẹsín tí Òdôfin ɛ kilọ fún àwòn tí n fí ònà èrú kó òrò jò pé owó kò lè dá idájò Òlòrun dúró.

1.5. Àwọn 'Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì' nínú ị̀ṣẹ̀lú.

Kí-ló-fa-mẹ̀ẹ̀sì ni inagijẹ dẹrẹbà òba Adékànnbí tí ó n wa ọkọ àjàgbé rẹ. Ipa tí ó kó nínú iwé *Orí Mèkúnnù* jẹ irú ị̀ṣẹ̀ tí àwòn jàndùkú n ɛ nínú ètò ị̀ṣẹ̀lú. Àwòn jàndùkú ni ó máa n tẹlẹ àwòn olùdije ní àkókò ipolongo ibò fún ị̀ṣẹ̀ ibi lòdì sí àwòn alátakò nínú ẹgbẹ ọ̀ṣẹ̀lú miiran. Lára ị̀ṣẹ̀ ibi tí wọn máa n ɛ ni kí wọn máa ya bebà ipolongo àwòn ẹgbẹ miiran, kí wòn lọ dá wàhálà sílẹ níbi tí ẹgbẹ alátakò tí n ɛ ifilólẹ tàbí ipolongo wòn. Nígba miiran, wòn a máa rán wòn níṣẹ ikú sí ẹnì tí ó bá sọrọ takò wọn tàbí tako ẹgbẹ wọn. Wọn máa n pa èniyàn bí ẹnì pa adiyẹ kérésì tàbí àgbò iléyá ni. Bí wòn bá ti rí owó, ó tí tán. Wòn a sì tí mu òògùn olóró kí wòn tó ló ɛ ị̀ṣẹ̀ ibi wòn. Bi a bá wo bí Adékànnbí ti kí Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì, a o rí i pé, ẹmí èniyàn kò jẹ nnkan lójú rẹ. Ẹ ò gbọ bí ó ɛ kì í ni: 'Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì fúnra rẹ! Aperan má gbé e, ò dámọ ẹṣẹ figi pààrọ. Ta ló n jọḗ aperin níwájú ọḗ apàniyàn?...'. (o.i.57). Irú àwọn wònyí jẹ apomọ-lẹkún-jayé. Àwòn wònyí kíi ɛ èniyàn pàtàkì tí ó lórúkò rere lówùjò, wòn sì jẹ ọḗ tí ẹnu òbí kò ká nilé. Bi ọwọ àwòn agbófinró tẹ wọn, ẹbí tàbí ará kankan kíi yojú sí irú wọn. Àwòn bàbá isàlẹ tí ó rán wòn níṣẹ ibi náà ló máa n yojú láti gbà wọn sílẹ. Ìgbà miiran ẹwẹ wòn a bá ọlọjò pàdẹ. Wòn a kú ikú ọjiji. Fánilólá fa àwòn ẹnì bí i Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì létí pé kò sí àṣẹgbé bí kò ɛ àṣepamọ, àtipé àṣírí tí Ọlòrun kò bọ, kò

sí ẹnì tí ó le bọ ó. Ọkàn Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì balẹ pé kò sí ẹnì tí ó rí òun nítorí pé ilẹ kò tí i mọ tán àtipé òun pa Aríjẹ kú fin-in-fin-in. Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì ò mọ pé ẹnì tí Ọlòrun ò pa, Kí-ló-famẹ̀ẹ̀sì mewaà ò le pa á.

1.6. Aríjẹ nínú ị̀ṣẹ̀lú Nàìjíríà.

Aríjẹ jẹ ọkàn lára àwòn akíkanjú mèkúnnù lówùjò. Ó gbójú, ó gbóyà, ó sì gbónu pẹlú. Aríjẹ jẹ ọkàn lára àwòn kò-là-kò-sagbe. Ara kò fí bẹè tù ú ní tí ètò isúwóná. Èyí ló mú kí ó máa ta pùlù. Bi ó ti n jí jáde tó, ètò òrò-ajé tí kò fara rọ kò jẹ kí ị̀ṣẹ̀ rẹ yọ rára. Ònà àtijẹ rẹ ni ó n bá ló tí dẹrẹbà kábíyèsì fí kò lù ú láààrò kùtùkùtù. Kí Òlòrun gba ni lówó ẹnì tí n wá ni tí a ò mọ. Gbajúmò onífaájì ni Aríjẹ. Ẹ kò lè tán nígbà osun, kí a má à rí fí pa òmọ lára! Àwọn omọ jayéjayé ò lè sàìṣe faájì bí ó ti wù kí ètò òrò-ajé rí. Owó faájì kíi wọn lọwọ wọn. Aríjẹ jẹ ọkàn lára àwòn tí ó máa n ná ilẹ itura. Amẹmu-má-mu-làákàyè ni Aríjẹ. Bí ó tilẹ mu ọtí, ọrọ ẹnu rẹ kíi jò ti àwòn òmùtí miiran. Òun ni ẹnì àkòkò tí ó fẹsì lẹyin òrò kábíyèsì. Kíkùn ni àwòn èniyàn yòókù n kùn bí ó tilẹ jẹ pé ohun tí kábíyèsì sọ kò dùn mọ wòn rára.

Àwòn èniyàn bí Aríjẹ kò wòpò lówùjò. Ẹsin kò kò ikú ni irú wòn. Ó sòro láti pa iru wòn lẹnu mọ. Bí ó tilẹ jẹ pé ó mọ pé ikà abá-ni-wákú ni kábíyèsì àti púpò nínú àwòn emewa rẹ, Aríjẹ kò fí ọrọ sí abẹ ahon sọ rára. Ó sọ ẹdùn ọkàn rẹ àti ti ará ilú ni. Ó gbà pé ibi a sọ sí kọ ni à á kú sí. Irú akin báyií kòòkan náà máa n wà lóbinrin. A rí iyálóde tí òun náà kín Aríjẹ lẹyin láti sọ ọkàn àwòn mèkúnnù fún kábíyèsì. Ìgbésẹ akin tí Aríjẹ àti Iyálóde gbé láti gbéná wojú Kábíyèsì Adékànnbí ni Karl Marx àti àwòn ẹlẹgbẹ rẹ n bèèrè fún láti jàjàgbara lọwọ arẹniye. Bí ó tilẹ jẹ pé Ìgbésẹ yií nira láti gbé gẹgẹ bí àwòn àgbátẹrù tífòrí Máàsì ɛ sọ, sùgbọn 'ẹnu ẹnì ni a fí n kọ méjẹ', bẹè sì ni 'mí ò lè wá kú kí i rí oyè ilẹ bàbá rẹ jẹ'. Ètò ị̀ṣẹ̀lú agbà-lọwọ-mèèrì yií náà ni a ní ní orílẹ-èdè

Nàìjíríà lásìkò tí Fánìlòlá kò iwé *Orí Mèkúnnù*. Èní tí ó bá sì tí sôrô tí ó ta kò ìjòba ìgbà náà, ikú ni wòn fí máa n lépa wòn. Ìgbà miiran, wòn a fí àdó olóró sínú lètà rànşẹ sí irú wòn bí wòn ti şe fún Delé Gíwá. Èlòmíiran ẹwẹ, wòn á fibòn pa wòn tàbí kí wòn gbé wòn jù sẹwòn láifojú ba ilé ẹjọ. ‘Olá-bàbá-ta ni-yóó-mú-mi’ bí èyí tí Adékànmíbí jẹ nínú *Orí Mèkúnnù* náà ni àwòn olóşèlú ìgbà náà n jẹ. Şùgbõn ọpẹ ni fún Òlòrun tí ó n şe ti mèkúnnù tí ó kó Aríjẹ yọ lẹwọ ikú ọjiji.

1.7. Àwọn ará ilú nínú ìşèlú.

Àwòn ará ilú ni àwòn mèkúnnù lówùjò nínú iwé tí a n yẹwò yíí. Àwọn wọnyí jẹ ẹnì tí àwọn olórí ìşèlú n lò láti dé ibi ilépa wọn. Púpọ nínú wòn jẹ kò-là-kò-şagbe. Agbára kaka ni ọpọ wòn fí n rí oúnjẹ méjì jẹ lóòjọ. Ìsòwò àwòn wọnyí ní í jade láti fí orúkò sílẹ tí wòn sì n jade láti dibò bí ó tí wù kí ó nira tó. Owó múrí kan sí márùn-ún tí wòn ó fí ra gàrí wà mu ibá à má yọ ẹpà tàbí kúlí tí wòn lè fí mú ún tí tó ìdí fún wòn láti fara da gbogbo inira lásìkò ìdibò. Èyí kò tán síbẹ. Àwòn ọmọ wòn náà ni àwòn olórí olóşèlú máa n lò bí í jàndùkú láti jí àpótí ibò àti láti hu àwòn iwà ibàjẹ miiran lówùjò. Ọmọ ọlọmọ ní í jẹ ẹrú ikú.

Àwòn ará ilú kan náà ni òfin wà fún láti pamọ. Àwòn òfin inira gbogbo tí wòn n şe lásìkò tí Fánìlòlá kò iwé yíí jade kò wà fún àwòn aláşe àti ẹbí wọn. Èyí ni Fánìlòlá fí hàn nígbà tí Adékànmíbí gbé ọtí kàipárlí fún Fádèyí. Fádèyí wo igò ọtí, ó ní: ‘Wá ò! Njẹ wọn ò ti fí òfin de kíkó irú ọtí yíí wọ orílẹ̀-èdè yíí báyi?’ (o.i.9). Adékànmíbí fèsì, ó ní:

Èyin ni ẹ tún n sò eléyi? Òfin wọnyí kò bá olówó

nílẹ. Şe bí ẹ mô pé bí olówó bá kán iná sığá sílẹ,

tálákà ní í fẹşẹ pa á.....(o.i.10). Bí ayé mèkúnnù şe rí gan-an niyí títí di òní.

1.8. Ìgúnlẹ.

Nínú iwé *Orí Mèkúnnù*, a rí í bí ònkôwé ti gbiyànjú láti şe àfihàn ètò ìşèlú ilẹ Nàìjíríà lákòókò náà. Èyí kò yí padà títí di òní olónií. Iwà ibi, ikà, ètanú, àisòdodo àti àişẹto fara ilú tí ó ti wà nínú ètò ìşèlú tí àwòn onímò èkọ lítírẹşọ n fihàn nínú onírúurú işẹ ọnà tí àwòn láméyiítò pàápàá n şişẹ lé lórí kò kúrò níbẹ. Dípò kí ó dín kù, pípele ló n pele bí ewé àgbòn. Síbẹ agara kò gbòdò dá abala ètò ẹkọ yíí bí ó tí wù kí ó rí. Lojọ kan, nípa àwílyánnu, nnkan yóó yí í padà nínú ètò ìşèlú wa. A tún wòye pé bí işẹ lítírẹşọ bá kúkú di dígí fún ẹnì kọọkan dípò dígí àwùjọ, yóó fa iyípadà ti a n fẹ. Bí olúkálùkù bá wo ará rẹ nínú àwòn èdà itàn işẹ lítírẹşọ kan tí ó wo ohun tí wòn şe àti ohun tí ó jẹ àtubótán irú iwà tí èdà bẹè hù, bí rere ni tàbí búburú, èyí yóó jẹ ikilò fún olúkálùkù láti yí padà nínú işẹ ibi gbogbo. Títí di ìgbà náà, a gbàgbọ pé orí yóó máa ko mèkúnnù yọ lẹwọ àwọn afikà-şèlú gbogbo.

Àwọn iwé itọkasí.

- Abrahamson, M. (1990). *Sociological theory: an introduction to concepts, issues and research*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Adédéjì, O.A. (1983). The plays of Akinwumi Işòlá. M.A. project, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Ibadan.
- Adéọşun, H.O. (2005). Lítírẹşọ àti ètò òrò-ajé àwùjọ nínú àwọn iwé itàn àròşọ Fágúnwà. M.A. Dissertation. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.
- Adesanya, A.O. (2002). Language of protest in some selected Yorùbá plays. M.A. Dissertation, Department of

Linguistics and African Languages, University of
Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Adéyemí, L. (2001). *Iṣe orọ láméyílító lítiréṣọ Yorùbá*. Nínú
B. Àjàyí (Olóótú), *Ekò ìjìnlá Yorùbá: Èdà-èdè, lítiréṣọ
àti àṣà*, pp.145-166. Ìjèbú-Òde: Shebiotimo
publications.

Adéyemí, O. (2003). The Yorùbá novel and political
consciousness: a study of the works of Owólabí,
Yemiitàn, Olábímtán and Abíódún. PhD Thesis, Ilorin:
University of Ilorin.

Adéyemí, O. (2006). *Tíorì lítiréṣọ ní èdè Yorùbá*. Ìjèbú-Òde:
Shebiotimo Publications.

Aróhunmọlàṣe, L.O. (1997). Class struggle in Yorùbá
historical and protest plays. Unpublished Ph.D. thesis.
Ìbàdàn: University of Ìbàdàn.

Dolbeare, K. & Dolbeare, P. (1976). *American ideologies: the
competing political beliefs of the 1970s*. U.S.A:
Houghton Mifflin Company.

Fánilólá, K. (1991). *Orí mēkúnnù*. Ìbàdàn: Tafak
Publications. Nig. Ltd.

Isola, A. (1981). Modern Yoruba drama. In *drama and
theatre in Nigeria: a critical source book*, (ed.) Yemi
Ogunbiyi. Lagos: Nigeria Magazine.

Isola, A. (1991). *Indigo revolt in Baṣorun Gáà*.
(Mimeograph).

Kehinde, T. (1998). *Iṣe lámèétọ lóri lítiréṣọ àpilẹkọ*. Lagos:
Nitox Kuncho publishers.

Ògúndèjì, P. A. (1996). Trends in the drama of Akinwumi
Isola. In *Research in Yoruba language and literature*,
(6) 7-23.

Ògúnṣínà, B. (1988). Ònkowé Yorùbá àti idàgbàsókè orílẹ-
èdè Nàìjíríà. Nínú *IFE : Annals of the Institute of
cultural Studies* (2). 84- 93.

Owólabí, O. (1980). *Eni Olọrun ọ pa*. Ìbàdàn: Evans.

Owólabí, O. (1988). *Ọtẹ nìbò*. Ìbàdàn: Vantage Publishers.

Olábímtán, A. (1993). *Orílawe Àdigún*. Lagos: Macmillan.
Opěfẹyítimí, A. (1997). *Tíorì àti iṣowọlòdè*. Òsogbo:
Tanimehin-ọlá press.

Wolfrey, J. Ed. (1999). *Literary theories: a reader and guide*.
New York: New York University Press.